

Katarzyna Joniec
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Rola rodziny i szkoły w kształtowaniu pracowitości u dzieci i młodzieży

The role of family and school in shaping the diligence in children and adolescents

Abstract: The value of work in the modern world requires continuous concentrating on its various aspects. An important issue is shaping the diligence in the young generation. The specificity of the current situation on the labour market causes such threats as workaholism or indolence to be more and more visible and dangerous for particular units as well as for entire communities. The above status quo inclines to deliberations on how to help children and adolescents to elaborate a more profitable attitude towards work both for themselves and for the whole society. This paper presents briefly the importance of work in human life and dangers related to it. It also shows the place of parents and teachers in the process of shaping by the young their own attitude towards work, with particular emphasis on the importance of cooperation of both these environments.

Keywords: cooperation of school and family, upbringing, diligence, shaping habits, work

„Prawdą jest, że człowiek jest przeznaczony i powołany do pracy, ale trzeba sobie uświadomić, że nade wszystko praca jest dla człowieka, a nie człowiek dla pracy”

Jan Paweł II¹

Wprowadzenie

Przywołane na wstępie słowa stanowią źródło zawartych w niniejszym opracowaniu myśli. Niekwestionowana jest bowiem wartość pracy w życiu świata i człowieka już od zarania dziejów. W przeciągu wieków praca wykonywana przez ludzkość ulegała ciągłym zmianom. Od aktywności dążącej do zaspokajania podstawowych potrzeb, rozszerzyła się ona na inne dziedziny, w konsekwencji stając się środkiem zaspokajającym także potrzeby wyższego rzędu². Tylko dzięki pracy poprzednich pokoleń XXI-wieczny człowiek może żyć w takim środowisku, w jakim żyje. Tylko dzięki pracy przodków kolejne pokolenia są wychowywane, a dziedzictwo ludzkości przekazywane, pomimo upływu wieków. Praca nie tylko pozwala człowiekowi zmieniać i dbać o otaczający go świat, ale sprawia także, że człowiek zmienia samego siebie. Aby jednak praca była korzyścią zarówno dla człowieka wykonującego ją, jak i dla społeczeństwa, w którym on żyje, nie może stać się ona wartością nadrzędną. Szczególnie współcześnie, kiedy coraz bardziej zyskuje na znaczeniu praca zawodowa³, nie należy zapominać, iż wykonywana praca jest jedynie środkiem do osiągnięcia wyższych celów. Sama zaś praca, czy związane z nią wynagrodzenie, nobilitacja itp. nie są celem samym w sobie. Istnieje bowiem cienka granica pomiędzy pracowitością a pracoholizmem, której sygnalizowanie zwłaszcza dziś jest konieczne nie tylko w opracowaniach naukowych.

Praca rozumiana jako celowe działania człowieka, polegające na przemianie różnych dóbr i dostosowywanie ich do tego, by zaspokajały ludzkie potrzeby, prowadzi do powstawania nowych wartości⁴. Taka definicja pracy ukazuje wyraźnie jej służebne znaczenie dla osoby ludzkiej. W Starożytności wartość przypisywano jedynie pracy umysłowej, zaś pracą fizyczną pogardzano, była ona bowiem przypisana niewolnikom. Dopiero w późniejszym czasie nastąpiła nobilitacja pracy

¹ Jan Paweł II, Encyklika *Laborem exercens* (O pracy ludzkiej), nr 6.

² Zob. M. Kalinowski, I. Czuma, M. Kuć, A. Kulik, *Praca*, Lublin 2005, s. 45.

³ Zob. J. E. Karney, *Psychopedagogika pracy*, Warszawa 2007, s. 10.

⁴ Zob. M. Kalinowski, I. Czuma, M. Kuć, A. Kulik, *Praca...*, dz. cyt., s. 9.

fizycznej, uczyniono ją zadaniem stojącym również przed człowiekiem wolnym⁵. Od tamtej pory praca może być rozumiana jako wszelkie czynności, które są efektem jego racjonalnego poznania. Są to więc zarówno czynności umysłowe, jak i wszystkie, które przez rozum są kierowane. Zawierają się w niej czynności rozumu, woli, twórcza aktywność, a także praca mięśni. Każdy z rodzajów tak rozumianej pracy wpływa na wszystkie płaszczyzny funkcjonowania człowieka: jego osobisty rozwój, relacje społeczne oraz stosunek wobec otaczającego go świata.

Praca człowieka ma charakter nie tylko przedmiotowy (powstawanie i przemiana dóbr, podporządkowanie sił przyrody), ale przede wszystkim społeczny (praca dla innych, współpraca, dobro wspólne, tworzenie więzi społecznych) i podmiotowy (poprzez wykonywaną pracę następuje rozwój osobowości)⁶. Wydaje się jednak, że rządzące dziś „prawa rynku” nie respektują wszystkich wymienionych ról pracy i zmuszają człowieka do kierowania się jedynie jej funkcją przedmiotową. Istniejące współcześnie patologiczne sytuacje związane z brakiem pracy czy pracą nieadekwatnie wynagradzaną, wymagają tego, by przemiany gospodarcze za punkt odniesienia uznały osobę człowieka w pracy, nie tylko jego możliwości, ale również potrzeby i ograniczenia⁷.

Warto podkreślić, iż kreatorami sytuacji pracy są ludzie. To oni podejmują decyzje, tworzą warunki pracy. Także ludzie ponoszą konsekwencje tego, co dzieje się w gospodarce, polityce, życiu codziennym⁸. Dlatego niezwykle istotnym jest wspomaganie rozwoju ludzi, których postawa wobec pracy będzie uwzględniała wszystkie wspomniane kwestie.

Wobec powyższych faktów, pojawiają się aktualne we współczesnym wychowaniu pytania: Czy jest możliwe, by w konsumpcyjnym i komercyjnym świecie wychować człowieka, którego postawa wobec pracy będzie sprzyjała jego własnemu rozwojowi, a jednocześnie będzie służyć społeczeństwu? Czyją rolą jest wspieranie tego trudnego zadania? W jaki sposób pomagać młodemu pokoleniu w osiągnięciu optymalnego stosunku do pracy?

Pracowitość a współczesny człowiek

Z omówionymi we wstępie zagadnieniami wiąże się ściśle pojęcie pracowitości. Jeżeli bowiem pracą jest działanie człowieka, to pracowitość stanowi chęć

⁵ Zob. D. Zalewski, *Wychować człowieka szlachetnego*, Lublin 2013, s. 142.

⁶ Zob. M. Kalinowski, I. Czuma, M. Kuć, A. Kulik, *Praca...*, dz. cyt., s. 9.

⁷ Zob. tamże, s. 64.

⁸ Zob. J. E. Karney, *Psychopedagogika...*, dz. cyt., s. 10.

do podejmowania owego działania⁹. Kształtowanie nawyku pracy polega na budowaniu umiejętności sprawnego działania, na uczeniu się wzorców charakterystycznych dla określonej dziedziny pracy¹⁰. Analogicznie kształtowanie nawyku pracowitości wiąże się z wykształceniem postawy chęci i gotowości do podejmowania owego działania.

Pracowitość jest cechą kształtującą się w przeciągu całego życia człowieka. Specyficzne warunki związane z miejscem pracy, sytuacją rodzinną, zdrowotną itp. mogą umacniać bądź osłabiać wartość pracy w życiu człowieka. Jednak zasadniczym etapem wpływającym na poziom omawianej cechy jest okres dzieciństwa i lat młodzieńczych, kiedy to formuje się system wartości człowieka, a także jego nawyki i przyzwyczajenia.

Nabywanie cnoty pracowitości wiąże się z procesem przyjmowania wartości. Uznanie pracowitości za wartość wyznacza z jednej strony warunki jej kształtowania, z drugiej zwraca uwagę na umieszczenie jej w odpowiednim miejscu hierarchii wartości. Stwarza więc możliwość ukazywania jej jako wartości jednej z wielu, wobec czego przyznanie jej właściwego miejsca w systemie staje się celem rozwoju wychowanka. Aby u dziecka nastąpiła internalizacja pracowitości, musi ono zaakceptować pracę jako wartość, znać jej treść oraz argumenty przemawiające za jej akceptacją, a także znać sposoby jej realizacji¹¹.

Młody człowiek wkraczający współcześnie na swoją drogę zawodową może mieć trudności z odpowiednim rozumieniem i asymilacją pracowitości jako wartości w swoim życiu. Utrudnienia te wiążą się ze wspomnianą już powyżej sytuacją na rynku pracy, z przedkładaniem funkcji przedmiotowej pracy ponad pozostałe, z pedagogicznego punktu widzenia bardziej istotne. Taka sytuacja promieniuje również na inne dziedziny życia; wśród nich znajdują się także instytucje edukacyjne, gdzie jeszcze przed wkroczeniem w dorosłe, zawodowe życie młodzież narażona jest na przedkładanie sukcesu dydaktycznego nad pozostałe funkcje nauki. Nie należy oczywiście uznawać za negatywne dążenia do wysokiego poziomu dydaktycznego w instytucjach edukacyjnych, ani też oczekiwań pracodawców co do jak najlepszych wyników ich pracowników. Jako że dla rozwoju człowieka konieczna jest szeroko rozumiana praca, w sposób naturalny stała się zatem ona zachowaniem społecznie oczekiwanym, struktury społeczne nakładają wręcz na swych członków obowiązek pracy. Jest to sytuacja normalna,

⁹ Zob. D. Zalewski, *Wychować...*, dz. cyt., s. 143.

¹⁰ Zob. M. Kalinowski, I. Czuma, M. Kuć, A. Kulik, *Praca...*, dz. cyt., s. 11.

¹¹ Zob. S. Bartel, *Realizacja wartości „Pracowitość” a samowiedza i doświadczenia wychowawcze młodzieży*, Białystok 1996, s. 190.

wynikająca z osobliwości ludzkiej natury. Jak już wcześniej zasygnalizowano, praca jest nieodłącznym elementem ludzkiej egzystencji ze względu na jej różne funkcje. Jest więc koniecznym przekazywanie wartości pracy. Niewłaściwe rozumienie owego obowiązku wynika najczęściej z podporządkowania jej egoistycznym celom¹², a współczesna kultura wzmacnia niebezpieczeństwo takiego podejścia do obowiązku pracy.

W efekcie opisanej powyżej sytuacji następuje polaryzacja społeczeństwa na grupę osób poddających się nurtowi walki o pracę, zagrożonych pracoholizmem oraz grupę tych, którzy nie chcąc poddać się uprzedmiotowieniu w pracy narażeni są na popadnięcie w lenistwo, gnuśność czy ospałość. Optymalny poziom chęci i zdolności jednostki do podejmowania określonego działania ukryty jest pomiędzy pracoholizmem a lenistwem, gnuśnością i ospałością¹³.

Taki stan rzeczy stawia przed wychowawcami trudne zadanie ukazania (wbrew współczesnym trendom) pracowitości znajdującej się na środku „krzywej pracy”. W jaki zatem sposób realizować owo zadanie wychowania, jakim jest pomoc dzieciom i młodzieży w wypracowaniu tej pracowitości, która mieści się gdzieś pomiędzy wspomnianymi skrajnymi postawami wobec obowiązku pracy?

Dom i szkoła a kształtowanie pracowitości u dzieci i młodzieży

Literatura przywołuje wiele metod, jakimi można wspierać rozwój pracowitości u dzieci. D. Zalewski jako podstawowe wyróżnił: ukazanie znaczenia pracy w życiu ludzkim, przełamanie tendencji egoistycznych i lenistwa oraz ogólne uaktywnienie dziecka¹⁴. Wszystkie te elementy prowadzą do wypracowania nawyku pracowitości, a osiągnąć je można poprzez stałe i konsekwentne działania, prowadzące do rozwijania wewnętrznej motywacji działania, przede wszystkim zaś poprzez przykład własny dorosłych.

Najbliższe dziecku środowiska wychowawcze mają naturalnie najsilniejszy wpływ na jego osobę, zajmują najważniejsze miejsce wśród czynników kształtujących jego rozwój. Pierwsze miejsce wśród wspomnianych środowisk zajmuje niezmiennie rodzina, w której rozpoczyna się kontakt młodego człowieka ze społeczeństwem, która bezpośrednio wprowadza go w życie. Dopiero z czasem w zadanie to włączają się instytucje edukacyjne.

¹² Zob. D. Zalewski, *Wychować...*, dz. cyt., s. 143.

¹³ Zob. tamże.

¹⁴ Zob. tamże, s. 144.

Kluczowymi postaciami w życiu dziecka są rodzice. To właśnie ich postawa w znacznym stopniu determinuje podejście dziecka do zagadnienia pracy. Sposób, w jaki rodzice dzielą czas pomiędzy obowiązki domowe i zawodowe, staje się wzorem dla przyglądającego się im dziecka. Jasny i sprawiedliwy podział obowiązków domowych pomiędzy wszystkich członków rodziny pomaga wykształcić nawyk pracy. Jednocześnie niezwykle istotnym od najmłodszych lat jest wspólne zagospodarowywanie czasu wolnego, umiejętność świętowania i odpoczynania, co pozwala na zdrowe podejście do obowiązku pracy, kształtuje poczucie konieczności odpoczynku i znajdowania czasu dla bliskich. Rodzice odpoczywając wraz ze swoimi dziećmi, mogą więc skutecznie niwelować w nich niebezpieczeństwo przyznania pracy zbyt wysokiego miejsca w hierarchii wartości, zaś pracując wspólnie z nimi – miejsca zbyt niskiego. Kluczową wydaje się więc być zachowywana proporcja pomiędzy oboma wspomnianymi aktywnościami realizowanymi przez rodziców wraz z dziećmi.

Ponadto niemałe znaczenie ma postawa rodziców wobec dokonań dziecka. Pozytywne wzmacnianie, dostrzeganie sukcesów, pochwały i nagrody wspomagają oddalanie się dziecka od postawy gnuśnej, leniwej i ospałej. Zaś przeżywanie wraz z dzieckiem pojawiających się w jego życiu porażek, może osłabić zmierzanie dziecka ku pracoholizmowi. Świętowanie sukcesów, niebędących jednak koniecznym warunkiem rodzicielskiej miłości, wspomaga rozwój pracowitości wyważonej. Podobnie przedstawianie porażek jako nieuniknionych sytuacji pojawiających się w życiu człowieka (zgodnie z powiedzeniem, że tylko ten kto nic nie robi, nie ponosi porażek), nie zaś jako życiowej katastrofy, rozczarowania i zawodu – wspiera w dziecku chęć pokonywania trudności, jednocześnie nie wzmacniając chęci osiągnięcia celu za wszelką cenę. Nie bez znaczenia w wychowaniu człowieka pracowitego pozostaje również poziom i sposób kontrolowania zachowań dzieci przez rodziców oraz ich działania informacyjne. Nie można zapominać, że wraz z dorastaniem dziecka, wymaga ono coraz większego zaufania ze strony rodziców. Jeśli pragniemy wychować człowieka odpowiedzialnego za wykonywaną pracę, musimy stopniowo zwiększać jego samodzielność w pracy już od najmłodszych lat, jednocześnie zapewniając mu potrzebne wsparcie. Również i w tym aspekcie trudnym zadaniem rodziców jest wyważenie odpowiednich proporcji pomiędzy zaufaniem a kontrolą. Stawiając wymagania zbyt niskie lub zbyt wysokie łatwo możemy zniechęcić dziecko do pracy, bądź zaszczerpić w nim tendencje do pracy nadmiernej. Należy także pamiętać, iż dla każdego dziecka owe proporcje mogą być różne. Podstawą odkrycia najbardziej korzystnych dla rozwoju pracowitości u dziecka warunków jest doskonała znajomość

dziecka, więź pomiędzy dzieckiem i rodzicem, opierająca się na wspólnym przebywaniu z sobą oraz rozmowie.

Zadaniem rodziny jest pełnienie swych funkcji we współpracy z organizacjami państwowymi i społecznymi, wśród których czołowe miejsce zajmują żłobek, przedszkole i szkoła¹⁵. Jednak dopiero od niedawna relacje pomiędzy wspomnianymi instytucjami zaczęły przyjmować kształty równorzędnej współpracy¹⁶. Dla dobra rozwoju młodego pokolenia potrzebne jest humanizowanie relacji szkoły i rodziny, jednocześnie z ich demokratyzowaniem i uspołecznianiem. Konieczne jest bowiem oparcie relacji na współpracy i partnerstwie¹⁷. Tylko w takim wypadku oba środowiska będą w stanie wesprzeć wychowanków w budowaniu trwałych postaw, przekonań, hierarchii wartości itp. Dlatego właśnie szkoła potrzebuje uzyskania dla swej działalności współangażujących się rodziców uczniów¹⁸, rodzice zaś szkoły zmierzającej w tym samym kierunku wychowawczym, co oni.

Zajmujące się bezpośrednim wprowadzaniem dziecka w życie rodzina i szkoła¹⁹ stają dziś przed trudnym zadaniem, jakim jest nie tylko wskazywanie prawidłowych postaw, ale zwłaszcza dostarczanie prawidłowych wzorców poprzez własne zachowania. Zadanie to obejmuje również poruszane w niniejszym opracowaniu kształtowanie prawidłowej postawy wobec pracy oraz wiążącej się z tym cnoty pracowitości. Wychowanie człowieka pracowitego, znającego i szanującego wartość pracy, wymaga od szkoły i rodziny wspólnej pracy, opierającej się na podobnym rozumieniu jej znaczenia, będącej wzorem dla wychowanków.

Szczególne znaczenie znajomości dziecka oraz więzi pomiędzy wychowankiem a dorosłym sprawiają, iż rolę szkoły wobec kształtowania postawy pracowitości u dzieci pozostaje przede wszystkim możliwie najlepiej wspierać rodzinę w tym zadaniu. Szkoła posiada wiele narzędzi, które stosować może w powyższym celu. Należy do nich m.in. organizowanie sytuacji wychowawczych sprzyjających rozwojowi pracowitości uczniów oraz dostarczanie rodzicom informacji na temat znaczenia pracowitości oraz sposobów jej kształtowania.

W zakresie organizowania sytuacji rozwijających pracowitość, podobnie jak rodzice, nauczyciele muszą wyważyć odpowiedni poziom wymagań (będący

¹⁵ Zob. B. Krzesińska-Żach, *Główne kierunki pomocy rodzinie i dziecku w środowisku lokalnym*, w: *Pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym*, W. Danilewicz, J. Izdebska (red.), Białystok 1995, s. 90.

¹⁶ Zob. S. Kawula, J. Brągiel, A.W. Janke, *Pedagogika Rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Toruń 2007, s. 219.

¹⁷ Zob. tamże, s. 221–222.

¹⁸ Zob. tamże, s. 229.

¹⁹ Zob. D. Zalewski, *Wychować...*, dz. cyt., s. 15.

w strefie najbliższego rozwoju wychowanka) tak, by nie zniechęcić dziecka do wykonywanej pracy. Jednocześnie również zadaniem zarówno poszczególnych nauczycieli, jak i całego systemu szkolnictwa jest nauczanie i sprawdzanie umiejętności i wiedzy dzieci w taki sposób, by nie rozwijać w nich tendencji do niezdrowej rywalizacji, która w konsekwencji prowadzić może do rozwijania cech pracoholizmu już od najmłodszeo wieku.

Podobnie jak rodzice, również i nauczyciele (będący w pewnym okresie życia dziecka niejednokrotnie autorytetem większym niż rodzice) stanowią dla dzieci przykład stosunku do pracy. Wiąże się to z miejscem, jakie sami nauczyciele przyznali pracy w osobistej hierarchii wartości, a także z miejscem jakie, przyznali oni rozwijaniu pracowitości wśród celów wychowawczych.

Ponadto, należy pamiętać, iż odpowiedzialne i uczciwe wywiązywanie się ze swych obowiązków, traktowanie własnej pracy jako zadania wynikającego z przyjętego systemu wartości (nie zaś jako zła koniecznego), radosne i szczerze wypełnianie roli nauczyciela staje się wzorem dla uczniów, pomaga im w umieszczeniu pracy w optymalnym miejscu w tworzącym się dopiero systemie wartości dorastającego człowieka.

Tylko podobne wzorce dostarczane dziecku przez rodziców i nauczycieli, podobny poziom stawianych mu wymagań i formułowanych oczekiwań może pomóc mu w osobistej internalizacji pracowitości jako wartości, którą pragnie realizować również w swoim życiu.

Podsumowanie

Specyfika współczesnego świata sprawia, że od wieków istniejący obowiązek pracy człowieka zostaje narażony na coraz bardziej niewłaściwe, niekorzystne dla ludzkości rozumienie. Omówione w niniejszym opracowaniu tendencje sprawiają, iż dorastające pokolenie może zagubić się w poszukiwaniu optymalnej postawy wobec pracy. Coraz częściej przejawiająca się postawa buntu wobec obowiązku pracy wiąże się z występującym dziś wykorzystywaniem pracowników, szczególnie ludzi młodych, wynagrodzeniem nieadekwatnym do wykonywanej pracy, czy też frustracją z powodu braku możliwości jej znalezienia. Niebezpieczeństwo bezrobocia, a także chęć jak największego zysku (powodowana nie tylko chęcią posiadania, ale także niepewnością jutra) stanowi także przyczynę częstszego popadania w patologię pracoholizmu. Przeciwnieństwo lenistwa staje się coraz trudniejsze do uniknięcia szczególnie dla ludzi ambitnych, prezentujących postawę szacunku wobec pracy, znających i ceniących jej wartość.

Wspomniana sytuacja sprawia, że zadanie kształtowania u dzieci i młodzieży pracowitości sprzyjającej ich rozwojowi jawi się dziś jako szczególnie trudne. Rodzice, nauczyciele i wychowawcy muszą roztropnie wspierać zarówno aktywność wychowanków, jak i ich umiejętność prawidłowego odpoczynku. Muszą czynić to nie tylko poprzez organizację odpowiednich sytuacji wychowawczych, ale przede wszystkim poprzez nawiązanie głębokiej relacji zaufania z podopiecznymi i dawanie przykładu własną postawą wobec wykonywanej pracy i odpoczynku.

Podsumowując, wychowanie społeczeństwa przyszłości, w którym nie będą przeważać ludzie leniwi, a jednocześnie pracoholizm nie będzie cywilizacyjną chorobą, wydaje się być zadaniem niezwykle ważnym. Dlatego też konieczne jest permanentne przyglądanie się temu zagadnieniu, oraz przypominanie rodzicom i nauczycielom, jak istotną rolę odgrywają w procesie kształtowania się postawy pracowitości u ich dzieci i uczniów.

Literatura przedmiotu:

- Bartel S., *Realizacja wartości „Pracowitość” a samowiedza i doświadczenia wychowawcze młodzieży*, Białystok 1996.
- Jan Paweł II, Encyklika *Laborem exercens*, 1981.
- Kalinowski M., Czuma I., Kuć M., Kulik A., *Praca*, Lublin 2005.
- Karney J., *Psychopedagogika pracy*, Warszawa 2007.
- Kawula S., Brągiel J., Janke A. W., *Pedagogika Rodziny. Obszary i panorama problematyki*, Toruń 2007.
- Krzesińska-Żach B., *Główne kierunki pomocy rodzinie i dziecku w środowisku lokalnym*, w: *Pomoc dziecku i rodzinie w środowisku lokalnym*, W. Danilewicz, J. Izdebska (red.), Białystok 1995.
- Zalewski D., *Wychować człowieka szlachetnego*, Lublin 2013.